

Educational interpretation of the concept "image" is realized in understanding the nature of a conscious idea of the essence of an educational quality that the pedagogue wants to present as a basis of his professional identity.

The comparative analysis of the major interdisciplinary approaches to the concept of "image" has shown that they, although consider the researched phenomenon from the different perspectives, denote its content shades, distinguish some essential features, but they also have a lot in common. All of these sciences contribute to the formation of the individual of an expert in any sphere of activity. This is a style of a business man, his inner world, attitude, confidence and sympathy of others.

Key words: *image, imagology, philosophy, political science, cultural science, social science, psychology, pedagogy, interdisciplinary phenomenon.*

УДК 373.31

Ірина Костюк
Житомирський державний
університет імені І. Я Франка

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто аналіз досвіду створення освітньо-розвивального середовища в початковій школі на уроках літературного читання. Проаналізовано різні підходи до визначення понять освітнього, розвивального та освітньо-розвивального середовища. Запропоновано рекомендації щодо розвитку морально-естетичної сфери школяра. Розкрито шляхи формування в дітей сприймання, розуміння, аналізу та інтерпретації художнього тексту, розвитку мовлення, уміння формулювати власні висловлювання, формування навички самостійної роботи. Представлено форми, методи та засоби викладання дисципліни «Літературне читання», які сприяють організації освітньо-розвивального середовища.

Ключові слова: *освітнє середовище, розвивальне середовище, освітньо-розвивальне середовище, навчально-виховний процес, літературне читання, форми, методи, засоби.*

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку України відбувається вдосконалення системи початкової освіти, модернізація якої неможлива без формування освітньо-розвивального середовища у процесі навчально-виховної діяльності педагога з метою організації повноцінного оволодіння учнями системою наукових знань, умінь, навичок. Особливої актуальності набуває проблема якості підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації освітньо-розвивального середовища у процесі навчання дисциплін у школі першого ступеня.

Аналіз актуальних досліджень. Формування сприятливого шкільного середовища в початковій ланці освіти досліджувалося вітчизняними (О. Духнович, К. Ушинський, М. Пирогов, Х. Алчевська, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.) та зарубіжними науковцями (В. де Фельтре, Т. Мор, Ф. Рабле, Е. Роттердамський, Я. Коменський, Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Гербарт, Ф. Дістерверг та ін.).

Проблематика освітнього простору активно розробляється й сучасними педагогами. Категорію «освітньо-виховне середовище» досліджували Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Петрівський, І. Якиманська, В. Ясвін та інші науковці. У роботах Є. Бондаревської, В. Весніна, А. Лукіної, І. Левицької зроблена спроба класифікувати освітньо-виховні середовища. Категорія «освітньо-розвивальне середовище» вивчається А. Цимбалару, О. Савченко, Н. Гонтаровською, І. Карабаєвою, К. Крутій, К. Шевченко, О. Писарчук.

Категорія «освітнє середовище» розглядається зарубіжними (Є. Бондаревська, Дж. Гібсон, В. Серіков, В. Козирєв, В. Панов, В. Ясвін) та вітчизняними (Г. Бал, І. Бех, О. Керницький, В. Орлов, В. Вербицький, І. Єрмаков, Л. Макар) дослідниками як частина просторово-предметного оточення, система або сукупність систем, умов, впливів, способів навчання, виховання й розвитку особистості.

Н. Гонтаровська освітнє середовище визначає як елемент соціуму, відкриту педагогічну систему, яка є цілеспрямовано організованою, керованою, багатофункціональною, у межах якої учень усвідомлює себе як соціально розвинену цілісність. І. Карабаєва описує освітнє середовище як:

- сукупність соціально-психологічної, педагогічної, інформаційної, технічної та інших підсистем, які забезпечують досягнення мети навчально-виховного процесу;
- сукупність матеріальних, духовних і суспільних умов здійснення освітнього процесу.

О. Керницький розглядає цю категорію як педагогічний феномен, який розвивається і складається з просторово-тимчасових, соціально-культурних, діяльнісних, комунікативних, інформаційних та ін. факторів, які виникають у результаті цілеспрямовано створюваних і спонтанних умов взаємодії особистості, яка розвивається, і об'єктивного світу школи [4, 43–50]. С. Крилова трактує це поняття як частину соціокультурного простору, зону взаємодії елементів освіти, освітніх систем, їх учасників. Як сукупність умов, що впливають на формування й функціонування людини в суспільстві, на наочну і людську обстановку особистості, її здібності, потреби, інтереси, свідомість, освітнє середовище визначається Л. Макаром. Ця категорія трактується В. Мелешко як навчально-виховне середовище, яке являє собою певним чином організовані умови, що стимулюють розвиток і саморозвиток особистості, як систему спеціальних заходів для розвитку творчого потенціалу дітей і педагогів як суб'єктів освітнього процесу. Сукупністю духовно-матеріальних умов функціонування школи, що забезпечує розвиток і реалізацію духовного потенціалу дитини, поняття «освітнього середовища» визначає О. Писарчук [5, 23]. Освітнє середовище як складову освітнього простору, що являє собою складне утворення, що формується сукупністю подій, які забезпечують освоєння освітнього середовища для задоволення

освітніх потреб кожного учасника навчально-виховного процесу визначає А. Цимбалару. Освітнє середовище як природне або штучне соціокультурне оточення дитини (учня, студента та ін.), що включає в себе, – різноманітні види засобів і різний зміст навчання, за допомогою яких забезпечується продуктивна навчально-пізнавальна (навчально-дослідницька, навчально-розвивальна тощо) діяльність в урочний (позаурочний, позанавчальний) час описує Т. Чернецька. Вона стверджує, що освітнє середовище є складовою освітнього простору, межі якого окреслюються назвою навчального закладу (освітнє середовище школи, ВНЗ тощо), назвою освітньої ланки (освітнє середовище дошкільної (початкової, середньої) ланки освіти), зазначенням часу розгортання тієї чи іншої діяльності (позакласне освітнє середовище, освітнє середовище урочної діяльності учнів), домінуванням певного виду діяльності. В. Ясвін повідомляє, що освітнє середовище – це система впливів і умов формування особистості згідно з певним зразком, а також система можливостей для її розвитку, що утримуються в соціальному і просторово-предметному оточенні. О. Нечаєва освітнє середовище ототожнює зі спеціально змодельованим місцем і умовами, які забезпечують різноманітні шляхи оптимального розвитку й дорослішання особистості.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що *освітнє середовище* – це сукупність соціокультурних духовних та матеріальних умов і впливів, які забезпечують досягнення мети навчально-виховного процесу, задоволення освітніх потреб його учасників.

Проаналізуємо поняття «розвивальне середовище». І Карабаєва стверджує, що поняття «розвивальне середовище» було введено Дж. Равеном, який ототожнював його з простором розвитку компетентності особистості. Такі науковці, як Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, О. Леонтьєв розуміють розвивальне середовище як певним чином організований освітній простір, де здійснюється розвивальне навчання. О. Бутенко стверджує, що розвивальне середовище уособлює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних факторів у їхній взаємодії на формування цілісної особистості. Як складне утворення, що виникає на засадах ситуативності і ґрунтується на взаємодії між усіма учасниками навчальної-виховного процесу, розвивальне середовище визначається М. Сідунюм. У контексті визначення педагогом поняття передбачається широке використання навчальних ситуацій, які спрямовані на формування практичних умінь, навичок і особистісних характеристик.

Вивчення науково-педагогічної літератури дає змогу визначити *розвивальне середовище* як певний простір, який характеризується наявністю таких факторів, які сприяють взаємодії його суб'єктів, найбільшій ефективності розвитку особистості.

У контексті проектування педагогічної реальності поняття «розвивальне середовище» і «освітнє середовище» є взаємообумовленими й утворюють конструкцію «освітньо-розвивальне середовище», яка потребує детального вивчення.

У науковій літературі поняття «освітньо-розвивальне середовище» часто використовується у працях різних педагогів. Як відносно новий термін воно не є достатньо обґрунтованим та висвітленим. Існують різні погляди щодо визначення сутності цього поняття: «спосіб життя закладу освіти», «дух школи», «корпоративний дух школи», «організаційний клімат школи» (О. Гуменюк); «освітній простір», «виховна система» (В. Докучаєва, Л. Новикова, В. Селиванова та ін.); «творче освітнє середовище» (І. Фурман, Б. Ельконін, А. Валицька); «продуктивне середовище пізнання» (В. Шулдик) Ці автори називають розвивальне освітнє середовище шкільним середовищем, яке відтворює в змісті освітніх програм модель культури у процесах її історичного розвитку. Низка авторів визначають освітньо-розвивальне середовище як сукупність певних умов, впливів, об'єднання суб'єктів освіти, які забезпечують розвиток, навчання, виховання особистості, її самоусвідомлення (І. Карабаєва, К. Крутій, О. Савченко). Розвивальне освітнє середовище як сферу особистісного зростання, життєдіяльності людини, взаємодії інформаційного, пізнавального, психологічного, педагогічного накопичення знань, де здійснюється цілеспрямований розвиток особистості визначають О. Писарчук, В. Шулдик, К. Шевченко [5; 8; 7].

Аналіз науково-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що *освітньо-розвивальне середовище* – це система умов і впливів, які сприяють активному розвитку, навчанню, вихованню особистості дитини, її здатності до самостійної діяльності, умінню пристосовуватися до змін.

Метою статті, як складової нашого дослідження, є аналіз досвіду створення освітньо-розвивального середовища в початковій школі на уроках літературного читання.

Методи дослідження. У ході роботи увага зверталася на дані інтерв'ю, анкетування, експертного опитування суб'єктів навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах Житомира та Житомирської області. Під час дослідження застосовувалися методи теоретичного пошуку (аналіз науково-педагогічної літератури, архівних джерел, документації та продуктів діяльності; аналіз поняттєво-термінологічної системи), емпіричні методи (спостереження; бесіди; педагогічні консиліуми; вивчення й узагальнення масового та індивідуального педагогічного досвіду).

Виклад основного матеріалу. Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання [3]. Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» освітньо-розвивальне середовище формується на основі загальнолюдських

цінностей та принципів науковості, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, полікультурності, світського характеру освіти. Процес побудови освітньо-розвивального середовища базується на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами та реалізує інтереси людини, родини, суспільства, держави.

А. Цимбалару описуються шляхи формування освітньо-розвивального простору зарубіжними школами першого ступеня. Педагогом виділяються основні тенденції моделювання освітнього простору за кордоном (особистісна спрямованість, багатокomпонентність та варіативність шкільних середовищ, інтеграція змісту освіти, установа міждисциплінарних зв'язків, синтез виховних і навчальних функцій, транспарентність між ланками шкільної освіти), які інтегруються в сучасну освіту і сприяють формуванню освітньо-розвивального середовища.

Проблема формування освітньо-розвивального середовища в ДНЗ активно розробляється І. Карабаєвою. Вона відзначає такі якості освітнього розвивального середовища, як гнучкість, варіативність, безперервність, інтегрованість, відкритість, сумісне діяльнісне спілкування всіх суб'єктів освітнього процесу. Науковцем стверджується, що розвивальне освітнє середовище передбачає спрямованість методів, форм, засобів, принципів організації навчально-виховного процесу на забезпечення максимального розвитку навчально-пізнавальних можливостей дітей, саморозвитку суб'єктів. У працях І. Карабаєвої, В. Давидова, В. Лебедевої, В. Орлова, В. Панова виділяються такі показники освітньо-розвивального середовища, як відповідність певних психологічних новоутворень віку дитини, навчання дітей на основі провідної діяльності, реалізації взаємозв'язків із іншими видами діяльності.

В учнів молодшого шкільного віку провідною виступає навчальна діяльність, яка сприяє розвитку довільності пізнавальної сфери. У дітей розвивається здатність до рефлексії (здатності до самоаналізу й розумової діяльності та поведінки), самоконтролю. У цей період віковою особливістю є наочно-дієве та наочно-образне мислення [1, 145–163]. У цьому контексті великого значення набуває підбір необхідних методів, форм, засобів навчання і виховання, дотримання необхідних умов, які сприяють розвитку навчально-пізнавальної сфери школяра, його самостійності.

Навчально-виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється за груповою та індивідуальною формами навчання, положення про які затверджує Міністерство освіти і науки України [3]. Суттєвою педагогічною умовою створення освітньо-розвивального середовища під час навчально-виховного процесу є його діяльнісно-комунікативне наповнення групової та індивідуальної форми навчання, яка повною мірою реалізується під час уроків літературного читання в початковій школі.

На початковому етапі навчання дитини в школі головною метою є засвоєння базових знань, формування вмінь, навичок грамотності. У цей період основною являється мовна освіта. Згідно Державного стандарту початкової загальної середньої освіти провідною змістовою лінією мовної освіти в початковій ланці загальноосвітньої школи є комунікативна, яка передбачає формування та розвиток умінь слухати, говорити, читати й писати. Лінгвістична та українознавча лінії забезпечують відповідний обсяг знань про мову, умінь і навичок їх використання в мовленнєвій діяльності, а також уявлення про побут Українського народу, визначні події та постаті в історії України, звичаї. У цьому контексті величезні можливості мають уроки літературного читання в початковій школі, які реалізують діяльнісну, комунікативну, лінгвістичну та українознавчу змістові лінії та сприяють формуванню освітньо-розвивального середовища.

Дотримання оптимальних психолого-педагогічних та методичних умов навчання й виховання на уроках читання дає змогу досягти значного зростання об'єктивних показників читацької самостійності учнів: знання широкого кола доступних книжок; сформованості навичок самостійного спілкування з книжкою; підвищення інтересу до читання [6]. Дотримання оптимальних психолого-педагогічних та методичних умов навчання й виховання забезпечує формування освітньо-розвивального середовища.

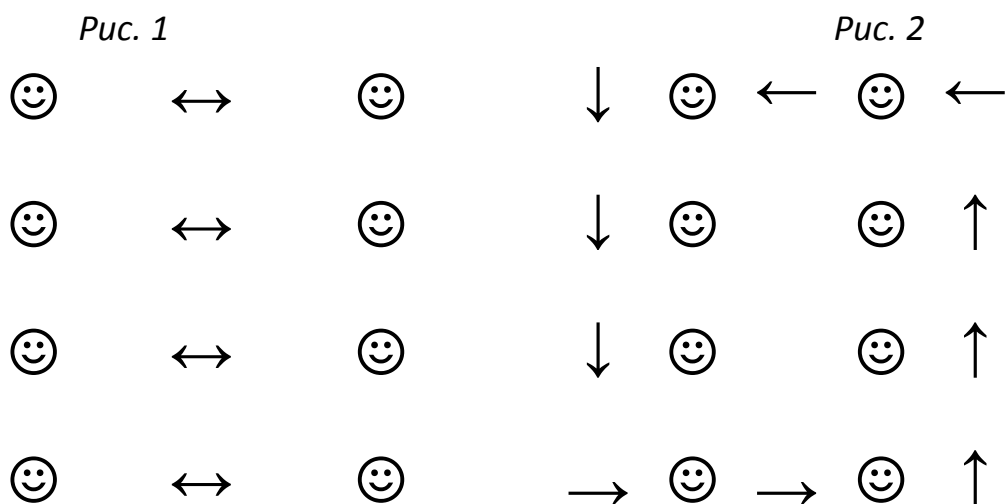
Формування освітньо-розвивального середовища в початковій школі передбачає використання різних видів наочності. У дітей такого віку переважає образна, рухова мимовільна пам'ять, наочно-образне мислення, тому результативним є застосування під час уроків літературного читання з метою формування освітньо-розвивального середовища засобів для безпосереднього чуттєвого пізнання (натуральних об'єктів живої та неживої природи), та опосередкованого чуттєвого пізнання (образотворчих, умовно-схематичних, аудіовізуальних засобів). Необхідним є залучення школярів до діяльності (навчально-пізнавальної, ігрової, трудової, художньо-естетичної, соціально-громадської, фізкультурно-оздоровчої, екологічної, інформаційно-комунікаційної, проектної та ін.). Н. Гонтаровською стверджується, що кожен вид вищевказаної діяльності є пріоритетним на певному етапі онтогенетичного розвитку дитини й реалізує діяльнісну, комунікативну, лінгвістичну та українознавчу змістові лінії навчально-виховного процесу і впливає на розвиток особистості школяра.

Необхідною умовою формування освітньо-розвивального середовища в початковій школі під час уроків літературного читання є підбір оптимальних методів та засобів навчально-виховного процесу. З метою формування освітньо-розвивального середовища на уроках літературного читання використовується комплекс вправ. Їх застосування передбачає оперування такими методами, як метод дедукції, індукції, гри, бесіди, диспуту, педагогічної вимоги, привчання, доручення, створення

виховних ситуацій, метод суспільної думки, спостереження, тесту, самоаналізу. Великого значення набувають частково-пошуковий метод та метод проблемного викладу знань.

Формування освітньо-розвивального середовища передбачає створення позитивної емоційної атмосфери й розвитку інтересу до навчання. Психологи (О. Сергієнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасєкова) стверджують, що проблемою в організації навчально-виховного процесу дітей молодшого шкільного віку є те, що молодші школярі при усвідомленні значення навчання не приймають поставлену вчителем ціль, тобто в молодших школярів поставлена вчителем мета не стає їх власною метою [1, 153]. Створенню позитивної емоційної атмосфери й розвитку інтересу до навчання сприяє формування безперечного авторитету педагога в молодших школярів, що забезпечує перехід поставленої педагогом мети у власну мету навчання дитини. Психологи виділяють такі засади формування авторитету вчителя: розповсюдження авторитетності всіх дорослих для дитини, визнання вчителя як носія численних знань, організатора діяльності школярів, сприймання педагога як суб'єкта оцінювання та виховного впливу на дитину [1].

Ці вимоги певною мірою реалізується у використанні вчителем під час навчально-виховного процесу інтерактивних технологій. На уроках літературного читання доцільним є застосування таких сюжетно-рольових та літературних ігор, які б сприяли виробленню навичок спілкування з книжкою та активізували процес сприймання художніх творів [6]. У процесі створення освітньо-розвивального середовища вчитель може варіювати уроки: подорожі, змагання, естафети, зустрічі, конференції, свята, ранки, сюжетні ігри тощо. Однак, основною формою навчально-виховного процесу залишається комбінований урок, у процесі якого ефективним є використання рольової гри **«Шкільна карусель»**, сутність якої полягає в навчально-пізнавальній діяльності, що реалізується в парно-груповій роботі учнів, передбачає роботу у змінних парах. Учасникам пропонується прочитати художній текст самостійно. З огляду на специфіку гри, навчальна діяльність над опрацьованим художнім текстом організовується в двох великих групах, представники яких стоять один навпроти одного утворивши пару для обміну інформацією. Школярі однієї групи опитуються представниками іншої (рис. 1). За командою відбувається перехід учасників (рис. 2). Після завершення гри проводиться узагальнювальна бесіда з усім класом за тематикою опрацьованого тексту.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У створенні та розвитку освітньо-розвивального середовища в початковій школі важливим є врахування вікових особливостей школярів, їх психологічного індивідуального розвитку; використання низки форм організації навчальної та вихованої роботи з діяльнісно-комунікативним наповненням (самостійна, індивідуальна, парна, групова, колективна). Необхідними умовами формування освітньо-розвивального середовища є використання в навчально-виховному процесі діяльнісно-комунікативного наповнення, створення відповідних психолого-педагогічних умов, сприятливого емоційного клімату та розвиток інтересу до навчання, виховання авторитету педагога, підбір спеціальних форм, методів, засобів. Для цього важливим є те, щоб у процесі будь-якої діяльності між учителем та учнем розвивалася суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Необхідною є пізнавальна, дослідницька робота. Значущим виступає наявність здорового психологічного клімату в класі, дотримання організаційних, дидактичних, виховних, психологічних, гігієнічних вимог. Проведений нами аналіз не вичерпує всіх аспектів проблеми й потребує подальшого вивчення форм та методів роботи щодо створення освітньо-розвивального середовища в початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова психологія : навчальний посібник / Сергєєнкова О. П. , Столярчук О. А. , Коханова О. П. , Пасєк О. В. – К. : ТОВ «Центр учбової літератури», 2012 . – С. 145–163.
2. Енциклопедія освіти / АПН України / [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1036 с.
3. Закон України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради України 1999, № 28, 230 с.) : зі змінами від 6 липня 2010 р. [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – К. : Студія Air Web. – 25 с. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/normativno-pravova-baza/>.

4. Керницький О. М. Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен / О. М. Керницький // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2013. – № 38–39. – С. 43–50.

5. Писарчук О. Т. Особливості формування освітньо-розвивального середовища дошкільних освітніх закладів / О. Т. Писарчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2012. – № 2. – С. 44–51.

6. Підлужна Г. В. Позакласне читання молодших школярів : реакції та перспективи // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С. 56–59.

7. Шевченко К. О. Педагогічна фасилітація у контексті професійної компетентності вчителя / К. О. Шевченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2 (13). – С. 258–263.

8. Шулдик В. І. Технологічний підхід при викладанні природознавчих дисциплін у педвузі : навчально-методичний посібник. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – С. 163.

РЕЗЮМЕ

Костюк И. Формирование образовательно-развивающей среды на уроках литературного чтения в начальной школе.

В статье осуществлён анализ опыта создания образовательно-развивающей среды в начальной школе на уроках литературного чтения. Проанализированы различные подходы к определению понятий образовательной, развивающей и образовательно-развивающей среды. Предложены рекомендации по развитию нравственно-эстетической сферы школьника. Раскрыты пути формирования у детей восприятия, понимания, анализа и интерпретации художественного текста, развития речи, умение формулировать собственные высказывания, формирование навыка самостоятельной работы. Представлены формы, методы и средства преподавания дисциплины «литературное чтение», которые способствуют организации образовательно-развивающей среды.

Ключевые слова: образовательная среда, развивающая среда, образовательно-развивающая среда, учебно-воспитательный процесс, литературное чтение, формы, методы, средства.

SUMMARY

Kostiuk I. The formation of educational-developmental environment at the literary reading lessons at primary school.

In the article the analysis of experience of creating educational and developmental environment at primary schools at the literary reading lessons is made. We examine different approaches to definitions of educational, developmental and educational-developmental environment. We offer recommendations concerning the development of moral and aesthetic spheres of a student. We expose the ways of formation of children's perception, understanding, analysis and interpretation of literary text, speech development, and the ability to formulate their own statements, the formation of independent working skills. Different forms, methods and means of teaching "literary reading" in the organization of educational and developmental environment and implementation of communicative, linguistic, activity and Ukrainian knowledge line are submitted. In the article we highlight the importance of the availability of healthy psychological climate in the class, and also organizational, instructional, educational, psychological, hygienic requirements are presented in the article. It describes the conditions which are necessary for the formation of educational and developmental environment, which are used in the educational process of

action-communicative content, creation of appropriate psychological and pedagogical conditions for favorable emotional climate and development of the interest in learning, the education authority of the teacher, arrangement of special forms, methods and tools. We consider the psychological and pedagogical aspects that influence the formation of educational and developmental environment at primary school. We have an example of the formation of educational and developmental environment for literary reading lessons at primary school, when working with text-based games "School carousel" that promotes proper formation of the educational and developmental environment and realizes communicative, linguistic, activity and Ukrainian knowledge line.

The research is based on the analysis of scientific, educational and psychological literature, archival sources, advanced pedagogical experience. During our work the attention was paid to the interviews, questionnaires, expert survey subjects of educational process at secondary schools of Zhytomyr city, Zhytomyr region. The results were tested on the basis of these schools. Our analysis does not cover all the aspects of the problem and requires further analysis of the forms and methods of work to create educational and developmental environment at primary schools.

Key words: *educational environment, developmental environment, educational and developmental environment, educational process, literary reading, forms, methods, means.*